

1.2. De restauratie van de Wellenshoeve, de voormalige Engelenwinning uit Lummen¹

Annick Boesmans

De restauratiefilosofie van het museum vloeit voort uit de klassering van het Openluchtmuseum in 1996 als monument. De erkenning kwam er omdat de “verzameling an sich” als uniek werd beschouwd. Het museum wordt als een historisch monument beschouwd, niet omwille van de historische waarde van de afzonderlijke museumgebouwen, wel omwille van de visie die er achter de opbouw van de museumverzameling steekt. Dit betekent dat bij restauraties de museale identiteit als uitgangspunt wordt genomen. Aldus moet er regelmatig terug gegrepen worden naar de verantwoordingen of de museumopvattingen van de ontwerpers van dit museum, de conservatoren Wellens, Weyns en Laenen. In deze filosofie wordt het museumconcept beschouwd als een evolutief gegeven waar er ook ruimte is voor nieuwe museuminzichten.

Afb. 1. De Wellenshoeve in het Openluchtmuseum (toestand 2001)

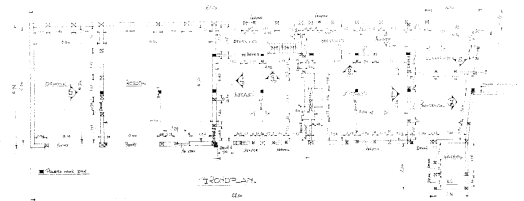
De Engelenwinning uit Lummen is het eerste gebouw dat in het Openluchtmuseum door conservator Wellens werd opgebouwd. Als zodanig vormt de hoeve een illustratie van de toen geldende ideeën over wat een openluchtmuseum en hoe het er diende uit te zien. Was de filosofie min of meer duidelijk, de praktijk was het niet. De lezing handelt over de problemen van de restauratie in het licht van de museumopvattingen vandaag.

De gegevens uit het dossier of de lijdensweg van een conservator vandaag

Op 8 september 1952 wordt door de Bestendige Deputatie het voorstel goedgekeurd “een zeer typische oude woning te laten afbreken en achteraf

¹ De tekst is de neerslag van een lezing gehouden op de studiedag *Cultuur en nostalgie. Landelijk bouwen en verbouwen in Limburg*, Openluchtmuseum Bokrijk, 2002-04-20.

te laten herbouwen op het Domein van Bokrijk als vertrekpunt van wat ooit op het gebied van openluchtmuseum aldaar zou kunnen verwezenlijkt worden tot behoud van de meest typische oud-Limburgse lemen huizen waarvan er nog zeer weinige overblijven..”² De nota voegt eraan toe dat kunstschilder Wellens zelf de afbraak en heropbouw in zijn aanwezigheid zal volgen. Tekenaar Darcis zal de werken begeleiden voor het opmaken van de schets en het nummeren van het afbraakmateriaal³.

Afb. 2. Plan van een boerenwoning uit Lummen

De plaats van inplanting en de schets van schilder Wellens “....hoe hij schematisch gezien de oude hoeve zou doen heroptimmeren met inbegrip van de belendende stallen...” wordt op 22 december 1952 aan Deputatie voorgelegd.⁴ De schets bevond zich jammer genoeg niet in het dossier. Wel zat er een plan bij van een boerenwoning uit Lummen, (afb. 2) opgesteld door een tekenaar Menten (en niet Darcis). Omdat dit plan niet klopte met de enige foto van de Engelenwinning uit Lummen waarover wij beschikten, (Afb. 3)⁵, gingen we ervan uit dat dit plan ter illustratie werd opgenomen.

Hoeve van pachter Engelen op 't Oostereinde (1771) werd onder esthetische leiding van Ch. Wellens als eerste bouwverf naar het openluchtmuseum van Bokrijk overgebracht. De inhuldiging gebeurde op 7 sept. 1953. Vandaar de naam Wellenshoeve.

Afb. 3.

Door toeval (zelfs de kadastragegevens in het dossier klopten niet) en dankzij de persoonlijke

² *Domein van Bokrijk. Voorstel tot afbraak en heropbouw van een oud lemen huis, afkomstig uit Lummen*. Nota voor de Bestendige Deputatie, 8 september 1952.

³ *Bokrijk. Begin van een openluchtmuseum*. Nota voor de Bestendige Deputatie, 22 december 1952.

⁴ *Bokrijk. Begin van een openluchtmuseum*. Nota voor de Bestendige Deputatie, 22 december 1952.

⁵ Foto opgenomen in het boek *Foto's van toen Lummen*, Meldert en Linkhout, uitgegeven door de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Groot Lummen in 1997

fotos (afbeeldingen 4 en 5) van de heer Hulshagen van de Technische Dienst van Lummen achterhaalden wij dat onze enige foto, de foto van de Wellenshoeve niet was. En dat het plan van de boerenwoning in het dossier misschien toch het plan van de Engelenwinning kon zijn.

Afb. 4.

Afb. 5.

Wat zagen we:

- de varkenstal, paardestal en varkenstal die zich rechts van de hoeve in Lummen bevonden werden in Bokrijk links, dus in spiegelbeeld opgebouwd
- er werd een hondenrad toegevoegd
- er werden twee dakkapellen ingevoegd
- de dakbedekking is in riet in plaats van in pannen
- er bevindt zich een voorhangsel in riet aan de linker kopgevel
- een kruis werd aangebracht in de nok van het dak

De nota van 22 december 1952⁶ vermeldde reeds dat voor de dakbedekking reeds het nodige werd gedaan qua “voorraad riet”. “...Door de zorgen van Ir Geerts zou kunnen voorzien worden tot het bijeenbrengen van Kempense zandstenen, voor fondaties op de grond waarin de oude hoeve zou opgetimmerd worden...”

⁶ Bokrijk. Begin van een openluchtmuseum. Nota voor de Bestendige Deputatie, 22 december 1952.

De bouwtechnische fouten in de Wellenshoeve

Marc Jansen, hoofd van de technische dienst van het domein noemt het gebouw al geruime tijd “één foesjelarij”. Het bevindt zich onder het niveau van het maaiveld, is deels omgeven door een aarden wal, waardoor het water bij hevige regenval tussen muur en wal haast een vijver vormt. De zoldering rustte op de klokkenkast (afbeelding 6).

Afb. 6. De klokkenkast ondersteunt de zoldering.

Het gebouw helt links en rechts van de voordeur, langs twee zijden naar beneden omdat er onder de “goede kamer” en de stal geen fundering zit. Er zitten sporen in de balken die verder naar niets verwijzen en het vitswerk naast de deur is aan ene zijde verticaal aan de andere zijde schuin (afbeelding 7). De stijlen van de deur verschillen beide in lengte en het glas in de venstertjes boven de deur werden geplaatst zonder glassponning.

Afb. 7. De buitendeur van de Wellenshoeve

In de opbouw van een aantal spanten ontbreekt de logica voor het overbrengen van de krachten naar de fundering. Die fundering van Wellenshoeve bestaat uit gewapend beton. In plaats van de silexlaag met lemmortel vast te zetten (afbeelding 8) koos men voor cement, met maar liefst drie ijzeren staven over de gehele lengte! (afbeelding 9)

Weyns zelf formuleerde het in zijn jaarverslag van 1953 als volgt: “Het was dilettantenwerk, in casu van een schilder, wel verdienstelijk want aldus werd tot stand gebracht wat iemand zeer raak en

juist heeft geformuleerd: het uithangbord van het te bouwen Openluchtmuseum..."

Afb. 8. Keienvloer in cement.

Afb. 9. Ijzeren staven in de fundering.

Weyns gaat verder: *“Op 7 september 1953 werd het eerste reeds voormelde uithangbord hoeft officieel ingehuldigd. Deze inhuldiging heeft niet de betekenis van de opening van de kern van het toekomstig Openluchtmuseum, wel de waarde van de eerste steenlegging daarvan”*⁷. En in het besluit van zijn “jaarrapport van 1953” klinkt het nog scherper: *“Ik heb de overtuiging dat het een belangrijke en nuttige taak is die ik in Limburg heb kunnen volbrengen? Voor een vakkundige en wetenschappelijke grondvesting van het OM was deze medewerking absoluut noodzakelijk gezien het Provinciebestuur over geen vakman beschikte en gezien de opzet daardoor gevaar liep door een onbevoegd dilettantisme tot een karikatuur van een OM te vervallen?”*⁸ En dat hij met de inplanting grondig verveeld zit had hij voordien al herhaaldelijk verwoord.

Vraag bij de restauratie waren: is de foesjelarij te wijten aan de onkunde van Wellens, aan de werklieden die bij de heropbouw te weinig steun kregen of aan de bouwheer van de hoeve in Lummen, die zijn huis net zoals zovelen onder ons

⁷ J. WEYNS, 1954: 10-12.

⁸ J. WEYNS, *Rapport over mijn medewerking aan het Openluchtmuseum te Bokrijk (Limb.). Bijlage bij verslag over 1953.*

die een hondenkloof of een kickenstal bouwen, het ding maar in elkaar geflanst heeft?

1. De museumopvattingen van Wellens

K. Wellens (1888-1958), zoon van een brouwer te Lummen, (afbeelding 10) studeerde voor kunstschilder te Leuven onder leiding van Damien en Dirickx. Hij was een schilder, geen architect of museumman. Evenmin een wetenschapper. Onkunde is evenwel een te zware belediging die overigens niet van toepassing is. Het was Wellens taak niet. Hij had zich belangeloos ter beschikking gesteld om de heropbouw van de hoeve “inhoudelijk” te begeleiden, de technische verantwoordelijkheid lag bij de regie der gebouwen.

Afb. 10. De brouwerij Wellens.

Wellens' inhoudelijke visie kunnen we distilleren uit zijn geschriften, tekeningen en schilderijen die hij in grote getale naliet. Het staat vast dat hij de Kempen door en door kende: hij ondernam al sinds de jaren 20 tochten in de Kempen. Maar ook staat vast dat hij vooral aandacht had voor marginalen: mensen die wereldvreemd en primitief leven en door de samenleving werden geweerd: zwakzinnigen (afbeelding 11), heksen, stropers, kluizenaars, samenwonende ongehuwde broers en zusters (afbeelding 12), een man met veel kinderen die door de gemeenschap “het konijn” (afbeelding 13) wordt genoemd. Wellens was ook en bovenal een romanticus die gefascineerd was door het landschap, het desolate, het ongeunstelste, het

ruwe... Zijn boek *“l'Ame de ma lande campinoise”* vormt daar een mooie getuige van⁹.

Afb. 11. De zwakzinnige

Afb. 12. Arm maar gelukkig.

Afb. 13. “Het konijn”.

Vervelend is wel dat Wellens zijn doeken als “documenten” beschouwde van een beschaving die haast verdwenen is, en ook Jos Lamote¹⁰ vond het realisme en de zuivere werkelijke weergave van de gegevens het voornaamste kenmerk van Wellens' kunst. J. Gesler¹¹ ging nog een stapje verder: *“En wanneer later binnen enkele jaren reeds, de al vernietigende vooruitgang steeds tastend en delvend naar het zwarte goud, de laatste leemen hut op Limburgschen bodem zal geslecht hebben, dan zal de geschiedschrijver en de folklorist dank aan*

Wellens kunstwerk een overrijke en oprecht betrouwbare documentatie ter zijne beschikking hebben..”

Betrouwbaar is die documentatie misschien, ze is zeker te selectief om een staalkaart te bieden van het leven van die Kempen ... of van de lemen huizen waarvan er zo weinig zijn overgebleven. Zoals een criticus in 1920 zei: *“Les paysages de Ch. Wellens, rudes, âpres et secs, laissent une impression de tristesse. C'est que le peintre s'attache surtout à rendre la tristesse de son pays. Le coloris lui-même a quelque chose de douloureux ...”* Vergeten we ook niet dat Wellens een schilder was die gefascineerd werd door de uiterlijke vorm. Zoals hij het zelf formuleerde: *“... l'ennemie de l'art, la ligne droite n'y avait pas encore fait son apparition”*¹²

Een gedeelte van de foesjelarij ligt ongetwijfeld aan de optie van Wellens om het geheel een schilderachtig effect te geven. De reeds genoemde nota van 22 december 1952¹³ bewijst dat in zekere mate: *“Officieus daartoe gepolst deelt kunstschilder Wellens mee dat hij, na grondig onderzoek in het Domein, slechts één geschikte plaats kan vinden, m.n. deze gelegen recht tegenover het kasteel, op de hoek van de weg waarlangs de auto's terug het Domein verlaten, in de hoek van de weide met als achtergrond enerzijds het Noordelijk gelegen bos en als onmiddellijk kader, de grote eiken. Voordelen van deze ligging zijn, volgens de heer Wellens: A. Gemakkelijk toezicht, wat niet het geval zou zijn moest deze oude hoeve heropgetimmerd worden ver buiten het zicht; B. Meest geschikte plaats ter bezichtiging door de wandelaars en tevens ook voor schilders en fotografen die deze hoeve als studie- en kunstobject zouden beogen.”*

Afb. 14. De binnenmuur werd buitenmuur

Het gevolg hiervan is dat Wellens de Engelenwinning in spiegelbeeld bouwde. Door de

⁹ C. WELLENS, 1951.

¹⁰ J. LAMOTE, 1939.

¹¹ J. GESSLER, 1926: 123.

¹² C. WELLENS, 1951: 9.

¹³ Bokrijk. *Begin van een openluchtmuseum*. Nota voor de Bestendige Deputatie, 22 december 1952.

paardenstal en de varkenstal aan de Westzijde van de hoeve te plaatsen werd de binnenmuur een buitenmuur en de buitenmuur een binnenmuur (afbeelding 14)

Hij voegde ook een hondenrad toe dat in de voorgevel moest ingepast worden. Daardoor zorgde hij voor een zwevende balk en werd er met de vensters geschoven. In se is er niets tegen een hondenrad: Wellens had ze gezien en beschrijft ze ook in zijn "*Ame de ma lande campinoise*" (afbeelding 15). Hij voegt in het onderschrift toe dat de "roues à battre" zich ofwel voor ofwel achter de hoeve bevonden¹⁴.

Afb. 15. De hondenkarn voor de hoeve.

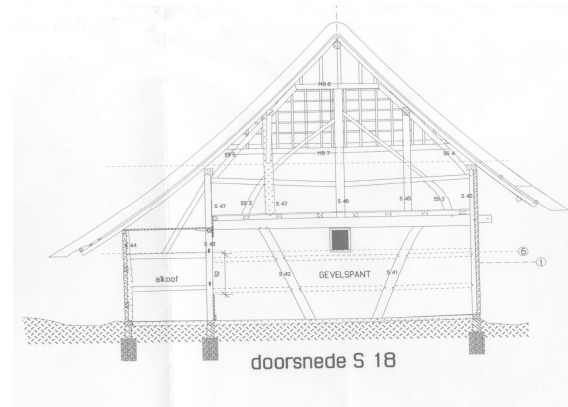
Voor andere onvolkomenheden en anomalieën hebben we geen officiële verklaring. De Heer Draye die op dat ogenblik als ingenieur en architect belast was door de bestendige Deputatie met het toezicht, herinnert zich te weinig om daar antwoord op te geven. Hij zegt maar één keer in Lummen geweest te zijn en niet in Bokrijk. Deels zijn de fouten zeker te wijten aan wetenschappelijke onnauwkeurigheid. Maar deels, en dat vermoeden is zeer sterk, zaten er ook fouten in de Engelenwinning in Lummen zelf. Net zoals er vandaag onder de boeren en bouwers knoeiers zitten, waren die er vroeger ook.

2. De restauratieaanpak

Deze restauratie is in feite een nieuwe heropbouw van de Wellenshoeve. De hoeve werd gedemonteerd, alle elementen werden in detail fotografisch vastgelegd en per onderdeel genummerd. Alle delen werden ter plaatse opgeslagen en beschermd tegen weersinvloeden..

Volgend dilemma deed zich voor: tonen we de geschiedenis van de bewoners van de Engelenwinning - en beantwoorden we aan de inhoudelijke missie van het museum - of tonen we de schilderachtige visie die Wellens van de geschiedenis van ongedefinieerde bewoners wilde geven - en beantwoorden we aan de

restauratiefilosofie. En, indien we de die filosofie volgen, is het gevaar dan niet reëel dat we van het Openluchtmuseum een museum van een museum maken?

Afb. 16. De constructieve fouten worden gecorrigeerd.

Kort samengevat werd ervoor gekozen om de visie van Wellens te behouden, en het uitzicht te respecteren. De bouwconstructieve fouten (afbeelding 16) zullen gecorrigeerd worden. Maar de correcties zullen aangeduid worden in een kleur. De bezoeker zal dit niet merken maar de vakman en de wetenschapper zal de geschiedenis van dit gebouw visueel kunnen lezen. Verder wordt

- de vloerplaat 10 cm hoger gebracht
- een slab van lood in de muur van de schouw ingeslepen en 5 cm in de vloer ingewerkt en bevestigd door middel van roestvrije haken. Deze slab ligt over een breedte van 25 cm in de rieten dakdichting geplooid zodat er geen water indringing meer mogelijk is
- na het metselen van de silexfundering en het opvoegen met een kalkmortel wordt een loodlaag geplaatst onder de vloerplaat
- de houtdelen zullen curatief behandeld worden tegen parasieten
- de beglazing wordt door middel van een overschilderbare en schimmelvrije mastiek afgekit
- de wal wordt een meter verlegd, maar blijft behouden (nader onderzoek moet dit nog uitwijzen maar de aarden wal speelt mogelijk een rol in de geschiedenis van het domein)
- de keien worden niet in cement, maar in leem gelegd
- Tenslotte zullen we voorzieningen treffen om een vrijstaand verwarmingselement te plaatsen in de haard. Dit wordt een experiment om alvast de vochtigheidsgraad in de winter naar beneden te krijgen. Het biedt ons de mogelijkheid om de inboedel ter plaatse te laten

3. Besluit

¹⁴ C. WELLENS, 1951: fig. 5.

De Wellenshoeve mag dan ten gevolge van de artistieke vrijheid die K. Wellens zich veroorloofde niet wetenschappelijk en historisch correct zijn. Zij is de uitdrukking van een welbepaalde visie van de kunstenaar op de geschiedenis van de Kempen. K. Wellens zag het museum inderdaad als een verzameling schilderachtige hoeves uit de Kempen die model konden staan voor kunstenaars en een esthetisch genoeg verschaften aan wandelaars.

Ferme Wellens
au Musée en plein air à Bockryk
(d'après un tableau du peintre)

Afb. 17. De Wellenshoeve in *L'âme de ma lande campinoise*.

Of Wellens de wetenschappelijkheid bewust ondergeschikt maakte aan de artistieke en subjectieve criteria die op dat ogenblik in het milieu van burgerij en kunstenaars heersten, is niet zo zeer de vraag. De boerderij is gemaakt om een bepaalde voorstelling van het verdwijnende platteland van weleer op te roepen. Is zij daarom de weergave van een boodschap die verwijst naar de teloorgang van de traditionele waarden door de vernietigende vooruitgang?¹⁵

Afb. 18. De Wellenshoeve (privécollectie).

Vormde zij een oproep tot identificatie met het leven in een traditionele gemeenschap, zo eigen voor het Vlaamse volk, zoals eerder gesuggereerd werd? Of moet de hoeve eerder als een metafoor beschouwd worden voor het gegeven dat tevredenheid en geluk ook zonder comfort en geld mogelijk zijn? Het zijn vragen waar we nog niet helemaal uit zijn. Maar bekijkt u nog even deze 2 schilderijen (afbeeldingen 17 & 18). Het zijn variaties van Wellens op hetzelfde thema.

Het idee van de Engelenwinning en een Openluchtmuseum als een verzameling schildersmodellen heeft in ieder geval haar nut bewezen, in eerste instantie voor Wellens zelf.

Bibliografie

- J. GESSLER, 1926: *De Limburger Karel Wellens. Landschapsschilder en folklorist*, in *Limburg*, 8, 105-125
- J. LAMOTE, 1939: *Bij palet en penseel. Karel Wellens*, in: *K&L*, 2-4, 26/1/1939
- C. WELLENS, 1951: *L'âme de ma lande campinoise*, Hasselt.
- J. WEYNS, 1954: *Er wordt in West Limburg een volksheem opgebouwd*, in: *Neerlands Volksleven*, 4-1, 10-12.

¹⁵ J. GESSLER, 1926: 122-123.